

Peter Mišák

Historické fakty ako súradnice nášho bytia

Zamyslenie pri životnom jubileu

Tomáša Winklera

„Dejiny sa píše pre jestvujúcu generáciu.“

MATÚŠ KUČERA

Možno pokojne polemizovať s mottom na začiatku tejto úvahy, väčšina historikov po nadobudnutí istého množstva skúseností však dá legendárnemu profesorovi histórie za pravdu. Len hŕstka presvedčených (vlastne skôr ešte zapálených) adeptov azda najstaršej a najťažšie skúšanej vedy, akou história od nepamäti po nepamäť ľudstva nepochybne je, sa odváži siahnúť po faktoch, oprieť o ne svoj pohľad na minulosť a pečatiť nimi myšlienky. Až kým neprídu prvé skúsenosti s tým, že opak býva pravdou častejšie než pravda sama.

Neprislúcha nám (nepovolaným) vážiť veci historické na vázkach pravdy či nepravdy, najmä keď tá prekrúcaná chuderka pričasto závisí od okolností, súvislostí, časových a časných faktorov, etalónov a svetonázorových škripcov.

Čo však má robiť historik, ktorý si pravdu sám vložil do címera, keď natrafí, vlastne skôr narazí, a to dosť bolestivo, na jej prekrúcanie? Búriť sa. Lebo je mladý. A vraviť nahlas aj o prekrúcaní, citujúc jedného zo svojich obľúbencov, Ludovíta Štúra, „aby sme mali aspoň nejaké dejiny“. A vzbura napokon nájde svojho premožiteľa v systéme, režime, kde väčšina vecí naoko hladko funguje, len citlivé uši počujú škrípanie. Zadretých či zadieraných ložísk, nenamastených osiek a piestov, nezriedka prineskoro zošliapnutých brzd, ale najčastejšie škrípanie – zubov.

Do trpkasto načrtnutých kontúr by sme hravo mohli domaľovať portréty možno rovno niekoľkých desiatok ľudí, ktorým sa ušiel rovnaký osud. Máme však na mysli obďaleč stojaceho autora (prevažne) literatúry faktu. Obďaleč stojaceho, no zato s istotou a prehľadom vždy na stred mieriaceho a presne triafajúceho. Fakty sú pre neho pravda a pravda mala byť v jeho živote faktom či súborom faktov. A že nebola, nie je jeho vina, a nevinne je v tom i sama pravda.

Tomáš Winkler je v slovenskej literatúre (faktu, jej dejín i dejín Slovenska a Slovákov) prítomný bezmála šesťdesiat rokov. To málo je sotva päť rokov času, keď ešte študoval na Vysokej škole pedagogickej v Bratislave (slovenčina, dejepis). Vtedy sa postretal s významnými osobnosťami súdobej literatúry, ale aj histórie ako vedy. Dovoľme si zašpekulovať, že práve štúdium histórie v ňom prebudilo driemajúci dar analytického myslenia, ktoré dávalo (a dodnes dáva) pevné základy jeho esejam ako prevažujúcemu žánru v jeho tvorbe. Lebo aj Winklerove historické štúdie sa čítajú skôr ako mysliteľský než akademický materiál. Texty so „šťavou“ detailov a udivujúcim množstvom takmer neznámych (lebo dávno zabudnutých či ignorovaných) faktov je takmer nemožné odložiť, keď sa do nich čitateľ pustí. Pravda, máme na mysli Winklerovu „drobnú“ a „strednú“ publicistiku (drobné výskumné sumáre v Národnej knižnici, štúdie, state a doslovy/predslovy v knihách, zborníkoch a kalendároch, biografické heslá a príspevky v periodikách), dovedna vyše štyristo bibliografických jednotiek. A to hovoríme len o tých, ktoré si publikovaná bibliografia všimla, pričom by sme mali mať na zreteli, že existujú desiatky (bez preháňania) textov, ktoré aj bibliograf prešiel mlčaním. Ide o úvodníky, glosy, fejtóny, komentáre v časopisoch, ktoré odrážali aktuálnu situáciu okupácie vtedajšej ČSSR vojskami Varšavskej zmluvy, predovšetkým ZSSR (dnes čítaj Ruska). Išlo najmä o Národné noviny (ktorým okupácia vykrútila krk veľmi rýchlo), Matičné čítanie (ktoré prevzalo množstvo materiálov z čerstvo umlčaného Kultúrneho života) a zopár textov aj mimo tejto Winklerovej „domácej pôdy“, najmä vo vysielaní rozhlasu.

Väčšie Winklerove diela sa týkajú – ako inak – dejín. Predovšetkým Matičné slovenskej, ktorej venoval na začiatku svojej autorskej a vedeckej dráhy dvojzväzkové dielo s názvom *Matica slovenská v rokoch 1919 – 1945: Z problémov a dokumentov ústredia MS* (1971; I) a *Matica slovenská v rokoch 1945 – 1954: Z problémov a dokumentov ústredia MS* (1971; II). Toto vyše šesťstostranové dielo stihol smutný údel prohibita, keďže jeho autor sa dostal na čiernu listinu vo vede a kultúre neželaných a v spoločnosti sotva trpených osobností.

Vedecká práca a s ňou neodmysliteľne spojená publicistika (pravdaže, opäť v širšom zmysle tohto slova, veď ide aj o knižné vydania, tu predovšetkým) sa spočiatku zdala jedinou cestou, no osud a najmä ľudia to zariadili inak a tvorivé úsilie Tomáša Winklera sa muselo (ak chcelo a malo prežiť) presunúť na paralelnú koľaj esejistiky (historickej, biografickej, spoločenskovednej i vedeckej) a prejsť dokonca do ilegality, haliť sa cudzími menami a pseudonymami.

Nasledovala totiž výroba (budovanie vodných diel Liptovská Mara a prečerpávacía nádrž Čierny Váh), ktorá prichyľovala tých, čo dali prednosť prav-

de pred pohodlím, a nezriedka aj tých, čo by v mene toho pohodlia aj prikývli na lož, ale príležitosť nedostali. (Azda netreba zdôrazňovať, že prikyvovanie na lož sa Tomáša Winklera netýka a ani vtedy netýkalo.) Podľa reálsocialistických ideológov malo ísť o akúsi prevýchovu. Sám Winkler si z toho obdobia najviac cení, že sa nepodarilo „prevychovať“ ho na alkoholika.

Dostať sa z vynútenej anonymity bolo mimoriadne zložité. Tým väčšmi, že to nezáviselo od Winklera samého a jeho pracovitosti a nadľudského úsilia. Rozhodovali, žiaľ, iní. A čím nižší stupienok dôležitosti, tým urputnejšia neústupnosť a zloba. U trpaslíka nie je dôležitý vzrast, lež duša, a jedovatí aparátnici okresného formátu sa bránili pripustiť hoci len myšlienku, že by sa Winkler mal vrátiť do verejného života ako spisovateľ, publicista, osobnosť. Malý trpasličí strach sa obával pravdy. Tá sa však z Winklerovho pera dostala na knižný trh pod menom jeho priateľa (a spoluautora) Petra Štrelingera, a to v dvoch zväzkoch biografických miniatúr – poviedok, historických esejí o veľikánoch slovenských dejín (*Kto proti osudu: Biografické miniatúry slovenských spisovateľov*, 1976; *Kto proti osudu 2*, 1978).

Pod vlastným menom mal po desiatich rokoch prvý raz možnosť publikovať historickú esej o J. M. Hurbanovi *Perom a mečom: Biografia Jozefa Miloslava Hurbana* (1982). To vyhĺbilo nejednu vrásku na čelách spomínaných trpaslíkov, zato kultúrna verejnosť dielo prijala veľmi vládne (a ani slovo nadšenie by tu nebolo nemiestne). Svedčí o tom hneď päť priaznivých recenzií od renomovaných literárnych kritikov a vedcov v piatich významných periodikách. Len pripomeňme, že súdiac podľa dneška to bol ohlas na jedno dielo nebývalý, mohutný a takrečeno bleskový.

Logickým pokračovaním bolo neskôr vydanie dokumentárneho portrétu J. M. Hurbana v renomovanej edícii Sondy v martinskom Vydavateľstve Osveťa *Jozef Miloslav Hurban. Život zvoniaci činom* (1987). Ľady sa začali hýbať a ideologický odmäk (k politickému bolo ešte dosť ďaleko) umožnil Winklerovi trvalejšie (neskôr už trvalo) sa etablovať ako autorovi. Súbor historizujúcich poviedok/esejí *Cesty na popravisko* (1988) už bol prijatý so vzrušením a očakávaním a oboje napokon knižka aj splnila. Navyše plnila úlohu, ktorú si autor dal sám sebe, aby sa ignorovaná história dostala trochu do povedomia verejnosti. Tragické príbehy krvavých koncov životov (zväčša nevinných) známych i menej známych osobností našej histórie zarámcoval autor do reálnych historických súradníc, beletristicky pútavo vyobrazených. „Je to jeden z mála spôsobov, ako človeku priblížiť dejiny,“ povedal autor na vysvetlenie. Knihu recenzovalo zase päť odborníkov (básnik, prozaik a literárni vedci) a vyvolávala debaty, polemiky i „krčmové reči“ ešte dlho po vyjdení.

Kým sa Winkler dostal k napísaniu (presnejšie zostaveniu a vydaniu dávno pripravovaného) diela, ktoré si zo svojich diel dodnes najväčšmi cení (jeho slová) a ktoré tu zatiaľ nepomenujeme, bolo treba napísať, zostaviť, no najmä vydať ešte niekoľko pozoruhodných diel a dielok. Písaných a vydaných nie preto, lebo autor chcel písať, aby ho čítali, ale preto, „aby tí, čo to budú niekedy potrebovať, našli už veci pripravené“ (Winkler v osobnom rozhovore). V duchu tejto myšlienky pracoval aj na projektoch, ktoré mnohí pokladali za zbytočné (kto to bude čítať). „Ide o to, že to raz niekto bude potrebovať,“ odpovedal.

Prišli na svet knihy *Dušan Makovický. Tragické hľadanie života* (1991) v už spomenutej edícii Sondy a sympatická esej so všeobsažnou básnickou metaforou v samom názve *Vrastanie do času. Rozprávania o Matici slovenskej* (1992). Po reedícii historickej eseje *Perom a mečom* (2., prepracované vydanie, 1997) sa v krátkom čase (necelých desať mesiacov vrátane výskumu a prípravy podkladov) zrodila literárnohistoricky unikátna zbierka portrétov slovenských spisovateľov na sklonku ich životov *Čas pred nesmrteľnosťou* (1998). Opäť išlo o dielo, ktoré vyvolávalo diskusie, polemiky, rozhovory, no vari predovšetkým – sympatie. A opäť si autor plnil úlohu sprístupňovať (sprítomňovať) dejiny prostredníctvom príbehov. (Sotva povšimnutý tu ostáva priam aforizmom zvažujúci filozoficko-svetonázorový postreh, že mŕtvi prestávajú byť smrteľnými...)

Popri organizačnej (vedecký tajomník MS, riaditeľ Vydavateľstva MS, člen Výboru MS atď.), vedeckej (najmä historickej) a pedagogickej (prednášky na Univerzite Mateja Bela v Banskej Bystrici) práci Winkler neprestáva pomáhať najmä matičným periodikám drobnou i vážnejšou publicistikou, čo berie ako povinnosť, keďže zakladal matičný týždenník Slovenské národné noviny, intenzívne pracoval na obnove vydávania mesačníka Slovenské pohľady v Matici slovenskej (v oboch prípadoch neraz osamotený). A, samozrejme, venuje sa aj vlastnej literárnej tvorbe. Možno sa kdesi v samote jeho pracovne rodia prvé riadky budúceho autobiografického románu, no najintenzívnejšia sa ukazuje práca na syntetickom diele *Matica slovenská. Dejiny a prítomnosť* (2003). Nemalý autorský podiel na takmer päťstostranovom opuse a prakticky všetka zostavovateľská robota sú asi príčinou, prečo sám Winkler pokladá toto dielo za najhodnotnejšie v svojej tvorbe. Plodná spolupráca s Michalom Eliášom v mnohom pomohla, no niekde prácu opticky spomaľovala. Winkler prepracúval hotové texty spoluautorov tak, aby výsledok literárne (a samozrejme čitateľsky) pôsobil jednoliato. Nikoho netreba presviedčať, že sa mu to podarilo. A nečudo. Mal redakčné skúsenosti z desaťročného pôsobenia ako redaktor medicínskej odbornej literatúry vo Vydavateľstve Osveta v Martine, kde na

jeho redakčnom stole dostávali konečnú podobu diela ako *Vademecum Medici*, monografické opusy *Elektrokardiografia* či *Endokrinológia*. (Vydavateľ žal pocty, bral ceny a redaktor dostal päťstovku do obálky.)

Historicky fundovane spracovaný pohľad na najstaršiu kultúrnu organizáciu Slovákov sa právom radí k špičkám odborných historických diel v celej slovenskej súčasnej vecnej literatúre. A právom sa stáva etalónom vedeckej historickej spisby.

Nevelká esej *Jozef Škultéty – svedok čias minulých* (2003) bola matičnou spoločenskou objednávkou k 150. výročiu narodenia výnimočnej osobnosti („postavy“, T. W.) slovenskej vedy. Na malom priestore je verne, historicky pravdivo a ľudsky objektívne zobrazený muž, ktorý mal mnoho spoločných črt so svojim portrétistom. Vytrvalosť, vernosť pravde, vecnosť, pracovitosť.

Tu by sa žiadalo myšlienky uzavrieť ako kruh, ktorý už nemá kam pokračovať. Nedá sa. Pokračovanie bolo, je a ešte – verne – dlho bude. Lebo vek je vraj číslo. U Winklera dosť okrúhle a úctyhodne vysoké. No aj tak len číslo. Od vydania románu ... *dlho budeme mŕtvi* (2008) prešlo vyše desať rokov. Naznačili sme už, že je to dielo autobiografické, spresnime, že je to dielo s autobiografickými znakmi/črtami/prvkami. Aby sme vedeli odlíšiť a naučili sa oddeľiť postavu od autora a naopak (lebo ak sa aj priamo nemusí, aspoň sa to patrí). Najčastejšiu chybu robia čitatelia, ktorí – poznajúc autora – nachádzajú a dosadzujú si do čítaného konkrétne postavy. Čítanie je tak pre nich väčšia zábava s ingredienciou pikantnosti. Ale ani protagonista románu Wavrenčík pri rozjímaní o svojej mladosti nie je celkom Winkler, hoci jedna z úvodných myšlienok v románe môže patriť rovnako postave ako jej tvorcovi: „Až keď zostarujeme, zistíme, že to, čo sme prežili, bol román“ (s. 5).

Tvorivému človeku uprieť právo na tvorbu (a jej prezentovanie) by malo byť vážnym trestným činom s najvyššími mierami trestania. Nepostihujú len samého tvorca, ale ochudobňujú (možno až ožobračujú) celú spoločnosť. Ideologickí a ideoví zločinci sú však stíhaní len nepatrne a zväčša iba(?) morálne. A málokto z nich nájde silu a odvahu aspoň ospravedlniť sa.

Možno aj preto tá asi priveľmi všeobecná a trpkastá expozícia. Veď išlo a ide o človeka, ktorému bola trpkosť údelom vlastne takmer celý život pred osudovými okamihmi či udalosťami rokov 1968 (a n.), resp. 1989 (a n.) i po nich. Teda nielen ťažkých dvadsať rokov normalizácie, ale aj čudných tridsať rokov po jej (dúfajme) zániku. Dlhý čas, ktorý prebehol ako voda. Nepretiekol podaromnici pomedzi prsty. Väčšina jeho okamihov bola zhodnotená skutkami. Na beh času si Winkler nikdy neťažoval. Veď čas je jeho obľúbený rozmer (*Vrastanie do času, Čas pred nesmrteľnosťou, Svedok čias minulých...*) a azda najspo-

ľahlivejšia súradnica ľudského života. Tie ostatné, iné, ktoré Winkler ako historik a tvorca nemohol nevnímať, vzal si na cestu neľahkým životom hľadača pravdy. Boli jeho zbrojou i výstrojom, a keďže sídlili v jeho hlave a duši, boli mu neodňateľné.

Tomáš Winkler, PhDr., PhD. (3. januára 1940 v Lopeji), je spisovateľ, vedec, vysokoškolský pedagóg, publicista, autor literatúry faktu.*

Po maturite na Jedenástočnej strednej škole v Žiline (1957) študoval na Fakulte spoločenských vied (slovenčina – história) Vysokej školy pedagogickej v Bratislave (1957 – 1961). Po absolvovaní základnej vojenskej služby (1963) sa zamestnal v Matici slovenskej v Martine (ďalej MS), kde pôsobil ako pracovník Literárneho archívu, riaditeľ Slovenskej národnej knižnice, zástupca šéfredaktora dvojtýždenníka Matičné čítanie a opäť ako pracovník Literárneho archívu. Pre svoju angažovanosť proti okupácii ČSSR vojskami Varšavskej zmluvy (1968) bol po politických previerkach z MS vyhodnený. Zamestnal sa ako ošetrovateľ v Psychiatrickej liečebni v Sučanoch (1971 – 1973) a neskôr v robotníckej profesii pracoval vo Váhostave pri nákladnej autodoprave na stavbe vodných diel Liptovská Mara a Čierny Váh. Ako redaktor zdravotníckej literatúry pracoval vo Vydavateľstve Osveta v Martine (1980 – 1989) a v rokoch 1990 – 2009 opäť pôsobil v Matici slovenskej v rôznych funkciách (vedecký tajomník, šéfredaktor, zástupca šéfredaktora Slovenských národných novín a Slovenských pohľadov, riaditeľ Vydavateľstva MS, riaditeľ Slovenského literárneho ústavu MS, riaditeľ Pamätníka národnej kultúry MS). Ako pedagóg účinkoval na Filologickej fakulte Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici (2001 – 2007; PhDr.; PhD. – 2003).

Napísal desiatku diel z tejto oblasti, je autor románu a nezrátaného množstva článkov, štúdií, esejí, črt, vedeckých sond a odborných posudkov, esejí, predhovorov, doslovov, biografických hesiel; zostavovateľ zborníkov, kalendárov, výstupných materiálov z vedeckých konferencií atď. Jeho esejistika má v modernom chápaní tohto smeru zakladajúci význam. Žije a tvorí v Martine.